

人

Önsöz

Avcı-toplayıcı toplumdan tarım toplumuna, tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan bilgi toplumuna derken günbegün cemaatten bireye doğru emin adımlarla ilerledik. Bu yolculuk sırasında sıkıcılığı, zorluğu, kaosu, krizleri; mutluluk, hayal kırıklığı, sevinç, umut, haset ve gıpta duygularını bardaktan boşanırcasına yaşayan insan, kendi iç yolculuğuna odaklandı. Topluluk olmak güzeldi de baş yastığa düştüğü anda tek başına olmanın netliği suratımıza çarpıyordu. Her şeyden önce bireydik. “Tüm araçlar üzerime geliyorsa ben ters yönde gidiyor olabilir miyim acaba?” farkındalığına hafif hafif yavaşan kitleler, davranışlarını çeşitli kalıplarla açıklama ihtiyacı duydular. Milenyum başında popüler kültürün fabrikasyon kahraman üretiminde vites arttırması, normal insan kriterlerini de süper kahraman seviyesine endeksledi. Marvel, DC ve bilimum popüler kültür makineleri insanüstülüğü sıradanlık kisvesi altında işlemeye çalıştı. Bir lise öğrencisi örümceğin ısırmasıyla süper güçlere sahip olabiliyor; anne ve babası dar bir sokakta öldürülen bir çocuk, travmasını etkili bir silaha dönüştürebiliyordu. Nefretini adalet arayışına çeviren kahramanın tayt ve pelerinde kuşandığı dramatik estetik bile bize normal geliyordu. Artık normallerimiz çok da normal değildi. Normal olan değişmeye başladığı anda üzerimize “yeni normaller” atılmaya başlanmıştı. Yeni normaller tedavüle girdikçe eski normaller avam bulunuyor, geldiğimiz noktanın büyüyle eski normaller beğenilmez oluyordu. Yumurtadan çıkmış davranışlar kabuğunu beğenmiyordu.

Bilim dünyası ise duyguların yönlendirdiği davranışı araştırıyor, insan doğasının rasyonellikten ne denli uzak olduğuna dair verileri anlamlandırmaya çalışıyordu. İşte

bireyden topluma, özelden genele insanlığın yaşadığı tüm bu cümbüş, elinizdeki kitabın yazılmasına sebep oldu. Okurdan çok yazarın olduğu günümüz dünyasında kitapçı raflarında bir kitaba daha ihtiyaç var mıydı? Bence yoktu. Ancak Margaret Atwood'un "Ölülerle Uzlaşmak" kitabında bahsettiği gibi, her yazı bir ihtiyaçtan doğar: "Geçmişin tamamen unutulmasını engellemek için. Unutulan geçmişi ortaya çıkarmak için. Yazmaya devam etmezsem öleceğimi bildiğim için. Okura haz ve eğlence vermek için. İlham perisi sebebiyle. Berbat çocukluğumun kusurlarını telafi etmek için. Ölümler adına konuşmak için. Hayatı tüm karmaşıklığıyla kutlamak için. Evreni övmek için. Umut ve kefarete olasılığını kabul etmek için..." Ve en sevdiğim: "Bana verilenlerden bir kısmını geri vermek için."

Margaret Hanım'ın yazma motivasyonunu açıklayan birbirinden güzel cümlelerin yarattığı duygusal rodeonun dışında, aslında bu kitabın yazılış amacı, bilgiye duyduğum hayranlık ve epistemolojiye olan ilgim. Bu hayranlık ve ilginin odaklandığı temel nokta ise özellikle bilgiye ulaşma ve bilgiyi iletme süreçleri sırasında yaşadıklarımız, hissettiklerimiz. Kitabın ana hatlarının bir kısmı internetin ve akademik çalışmaların karanlık dehlizlerinden, bir kısmı sevgili dostum Ali Gül ile yaptığımız harika sohbetler ve fikir slalomlarından, bir kısmı da tecrübelerden geliyor. Psikolojik etkiler, gündelik hayatta açıklamadığımız; ama öğrenince kaşlarımızı kaldırıp "Aaaaa!.." dediğimiz davranış kalıpları, savaş sanatları, teoremler ve neler neler...

Elinizdeki kitap edebi bir eser mi? Tabii ki hayır. Akıcı ve eğlenceli mi? Kesinlikle evet. Bazı şeylere cevap vereceğine dair en ufak güven vermeyen, ancak okurken bazı şeyler hakkında okurun zihninde bir sürü soru oluşturacağına dair korkuya mahal vermeyen bir kitap.

Birtakım teşekkürler kitapların olmazsa olmazlarından ve şimdi okuyacağınız teşekkürler de oldukça yoğun duygularla yazıldı. Editoryal sürecin hiçbir aşamasında desteğini esirgemeyen, zaman yönetimi konusundaki takıntımı serinkanlılıkla yöneten, bilgi ve birikimiyle her görüşmemizde entelektüel çıtayı arşa çıkaran, kitabın adeta ikinci yazarı, kardeşim Dr. Ali Gül'e; yazarlık maceramda içime dokunan onlarca yorumuyla -ki birçoğu yüksek derecede motivasyon içeriyordu- kısa hayatını yaşayış tarzıyla, yaptığı iyilikler ve var oluşuyla hayattaki amacımı sorgulamama sebep olan güzel insan, canım dostum rahmetli Ramazan Atasoy'a; yazarlık konusunda beni her zaman desteklemiş değerli hocam Elif Çongur'a; öğrettikleri, duruşları ve dostluklarıyla her zaman yanımda olan hocalarım Barış Kılıçhan ve Ersin Öztürk'e; takıldığım ve merak ettiğim her konuda sabırla, objektif ve derinlikli bir öğreticilikle bilgilerini paylaşan hocam Klinik Psikolog Hülya Üstekidağ'a; kitaptaki bölümlerin bazıları Reportare.com'daki yazılarımın güncellenmiş hâli olduğundan Sinan Dirlik ve tüm Reportare ekibine, kitabın dokusunu yakalayan harika çizimleriyle Ezgi Yıldızoğlu'na, basım işlerinde tüm çalışkanlıkları ve disiplinleriyle hayran olduğum Soner Torlak ve Hayalci Hücre ekibine, kitabı yazarken koşup koşup kolumdan öpen kızım Doğa'ya (en coşkulu satırlar bu öpücüklerden sonra yazıldı) ve her maceramda bana sığınak olmayı yüksek bir başarı, zarafet ve güzellikle başaran eşim Meltem'e teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca kitabı bilinçli olarak ya da bir hevesle, merakla ya da sosyal medya gazıyla, beğenerek ya da beğenmeyerek, geri bildirim vererek ya da konuşmaya bile gerek duymayarak, altını çizerek ya da göz ucuyla, övgüyle ya da bedduayla okuyacak olan siz değerli okurlara da teşekkür ederim.

Onur UĞUR

人

Kumarbazın Yanılgısı

“Yapay zekâ, organik geri zekâyı asla yenemez.”

Ali Gül

Postmodernizm ve pozitivism... Bugünlerimizi şenlendiren iki güzide kavram. Çocukken izlediğimiz ünlü çizgi film Pokemon'daki Roket Takımı klasmanında bir ikili: “Belaya hazır olun! Hem de çifte belaya!” Doğru bildiklerimizin doğruluğunu sorgulatmak için ant içmiş düşünce akımları. Pozitivism doğru bilgiye sadece bilimsel yollarla ulaşabiliriz diyerek gerçek bilgiye deneylerle, ölçülebilir metotlarla ulaşılacağını savunmuş; değerleri ve anlamı göz ardı ederek sadece rakamların kullanılması suretiyle her türlü alavere ve dalavereye zemin hazırlamıştır. Postmodernizm ise otoriteyi kabul etmeyen tınısıyla tekelleşmiş tanımları ve dayatılmış tarzları reddederek duvara asılan bir muzun sanatsal değerinin tartışılmasına yol açmıştır ve bu sayede artık kavramları ters yüz ederek gerçekliği istediğimiz tarafa eğip bükebilmekteyiz. Leylekler ve doğum oranları arasındaki ilişki gibi. Çocukları leyleklerin getirdiği hepimizin kabul ettiği bir gerçek(!) “Paediatric and Perinatal Epidemiology” tarafından yayımlanan “New evidence for the theory of the stork”¹ adlı çalışmaya göre Kuzey Avrupa’da leyleklerin sayısı ve doğan sevimli bebekler arasında istatistiksel bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Yoksa gerçekten bebekleri leylekler mi getiriyor? En azından çocuğu olanlar, bizlere bunun doğru olmadığını söyleyebileceklerdir. Neden-sonuç ilişkisi kurulmadan, aralarında herhangi bir korelasyon bulunmayan data setlerini birbirinin kanıtı olarak kullanmaya yönelik beyhude ça-

---

¹ https://www.researchgate.net/publication/8906298_New_evidence_for_the_Theory_of_the_Stork

balarda bulunmakta. Postmodernizm, pozitivizm vb. kavramların özünün anlaşılması ve istenen sonuçların elde edilmesine duyulan ihtiyaçtan dolayı önümüze çıkan bu sonuçlar günlük hayatta bizleri de etkilemekte. Bireysel olarak hepimiz inanmak istediğimiz sonuçlara kendimizi ikna edecek yollar aramakta ve genellikle bulmaktayız.

Bile bile lades demenin kendine has bir rahatlığı var. İçten içe bir şeylerin yanlış gittiği hissedilse bile adını koyamadığımız bir his “Hadi biraz yaramazlık yapalım!” dercesine o ladesi dedirtiyor. Kötü geçmiş sınavlardan iyi sonuç beklemek misali, olumsuz göz ardı etme yeteneği belki de hayatta kalmamızın başlıca sebeplerinden. İlk insan, mağarasından bir mamut tarafından üstüne basılmayacağına dair sarsılmaz inancıyla çıktı ve insanlık o andan itibaren olasılıkları hep kendine yonttu belki de. Savaşlarda kurşunun kendine değmeyeceğini düşünerek çarpıştı, depremin sadece başka şehirlerde olacağını varsaydı, hep başkalarının ailelerinde ölümler olacağını düşünüp “bizden kimse ölmez” diye belledi. Büyüyünce herkes astronot, herkes genetik mühendisiydi. İstemediği bir işte emekliliğe doğru süzülürken her an bu tekdüze hayattan sıyrılabileceğine inanıyordu. Her piyango bileti; büyük inanışlar ateşine odun taşıyor, ikramiye çıkmasa bile ateşi amortiler tarafından söndürülemez hayaller devam ediyordu. Yapay zekâ, varlığını adem-i malumiyet içinde bile nirengi noktalarına bağlamaya çalışırken organik zekâ kesinlik içeren bir durumu gayet konforlu bir şekilde aksine çevirebiliyor, bir yalanı yüksek sesle ve çok tekrarlı söyleyerek kitlelerin inanmasını sağlayabiliyordu. Kısacası insan istatistik biliminin ve olasılık hesaplarının arzularına müdahale etmesine izin vermiyor, ne yapıp edip kendini inanmak istediğine inandırmanın bir yolunu buluyordu.

Şansı ifade eden simgelerden en popülerleri dört yapraklı yoncadır. Sonra at nalı ve uğur böceği gibi simgeler akla gelir. Japon kültüründe elini sevimli şekilde sallayan tumbul kedi Maneki Neko veya başka kültürlerin şans simgelerine baktığınızda ise nedense şansın etkilediği hiçbir obje göremeyiz. Mesela bir çift zarı şans simgesi olarak nitelendiremiyoruz. Olsa olsa kumarın ya da alengirli işlerin simgesi olabilir. Çünkü şans kavramı oldukça temiz bir algıya sahiptir. Arkası önu çok fazla düşünülmez, şans geldiği an her şey tam ve tamamdır. Ancak şansın ziyadesiyle karanlık bir yönü vardır: İnsan sıklıkla şansın her zaman devam edeceğine inanmayı seçer, dolayısıyla şans süreğen sanılır.

Başarı ve performans, gerektiği zaman yerine getirilmesi ve tamamlanması gereken süreçler olmaktan başka bir yaşam amacına dönüşmekte. Üstelik baskısını tahmin ettiğimizden daha erken hissettirmekte. Evladı emeklemeden yürüdüğü için çılgınlar gibi sevinen ebeveynler, gelişme sürecindeki bir basamağı atlamayı matah bir şey zannettikleri gibi, bunu başarıya referans olarak gösterebiliyorlar. İnsan bir ağacın büyümeden meyve vermesini anormallik olarak tanımlamadığı gibi, normal olmayanı da yüceltebiliyor. Başarı beklentisi çocukluğun ilk anlarından itibaren ayaklara takılan büyük bir pranga gibi. Ancak başarının oldukça karanlık bir yönü vardır: İnsan sıklıkla başarının her zaman devam edeceğine inanmayı seçer, dolayısıyla başarı süreğen sanılır.

1913 yılında Monte Carlo'da bir kumarhanedeki rulet tekerleğinde dönen top, üst üste yirmi altı defa siyah gelmiştir. Tahmin ettiğiniz gibi oynayanlar her seferinde "Artık bu sefer de siyah gelmez ya!" diyerek paralarını kırmızıya basmışlar ve her siyah gelişinde bir sonrakinin kırmızı olma ihtimalinin daha da arttığı algısına kapılmışlardır. Yazı tura atışında üst üste on altı defa yazı gelse on yedinci atışın da yazı geleceğine inancımızın

artması gibi, üç defa altı altı attığımız zarda dördüncü atışın da altı altı olacağına dair gelişen sarsılmaz özgüvenimiz gibi analitik düşünceden uzaklaştıkça gerçek ihtimallerden de uzaklaşırız. Paranın yazı ya da tura gelme ihtimali her atışta %50'dir. İşte üst üste gerçekleşen simetrik olaylarda bir sonraki gerçekleşmeye yönelik oluşan algısal sapmaya "Monte Carlo Yanılgısı" ya da "Kumarbazın Yanılgısı" denir. Ancak burada dikkat çekmek istediğim bir nokta var: Bahsedilen yanılgının oluşabilmesi için yapılan eylemin simetrik olması gereklidir, asimetrik olaylar bu kapsama girmez. Örneğin bowling oynarken üst üste birkaç kez strike yapmak, basketbol oynarken peş peşe kılçıksız basketler atmak vb. öznenin yeteneğine ve stiline bağlı olacağından simetrik değildir. Yani kumar oynayacaksanız algısal yanılgıların aksine oyuncunun yeteneğine paranızı basmak daha mantıklı. Tabii zarlar hileli değilse.

Şans ve başarının sürekliliği olduğu inancında, yani kumarbazın yanılgısında gördüğümüz gibi, birbirinden bağımsız olayların birbirlerini etkiledikleri sanrısı beynimizin alt sistemlerinde kapsamlı çalışmalar yapıyor. Yoksa aracımızı yıkadığımız gün yağmur yağmasını başka nasıl açıklayabiliriz ki? "Çok güldük, çok ağlayacağız!" kodlanmamızı nereye bağlayabiliriz ki? Sürekli başarılı olma hâli de yukarıdaki bağımsız olayların birbirini etkilediğine inanmak gibi bir algısal sapma. Başarı, zafer, yenilmezlik, adına ne dersiniz deyin bunlar ve benzeri başka kavramlar süreğen olmaktan çok uzak. Hatta bırakın süreğenliği, diyalektiğin temel esası gereği süreklilik arz etmemesi gereken kavramlar. Tam bu noktada daha önce vermiş olduğunuz doğru kararların sonunuz olması oldukça olası. Dün sizi başarıdan başarıya koşturan davranış kalıpları, bugün takımdan ayrı düz koşu yapmanıza sebep olabilir. Böylelikle başarı ve za-

fer gibi kavramlarının devasa gölgeleri olduğunu anlayabilmekteyiz. Sindirilmeyen, sebepleri analiz edilemeyen zaferler; bir sonraki yenilginin temel sebebi olarak konumlanabilir. 1990'lı yıllarda Apple'ın girişimi General Magic'in herkesten önce akıllı telefon teknolojisini geliştirmeye çalışması ve peş peşe harika kararlar alarak 200 Milyon \$'dan fazla yatırım yapması, batmasını engelleyemedi örneğin. Ya da ünlü telefon markası Nokia sizce yanlış kararlar mı aldı? Aksine her karar gayet yerinde ve mantıklıydı; ancak geçmişteki müthiş başarılar aynı serinin devam edeceği yanılgısını besledi durdu. Christopher Nolan'ın Dark Knight serisinde, yıllardır savaşmayan Batman'e karşı, çarpık adalet anlayışı ve bitmek bilmez bir öfkeyle saldıran kötü adam Bane'in kurduğu cümledeki gibi: "Victory has defeated you!" (Zafer seni yendi!)

Rakilere karşı yenilmek anlaşılabilir, üzücüdür; ancak kendinize karşı kaybettiğiniz yenilgiler kadar yıkıcı değildir. İnsan en büyük yenilgileri kendi eliyle yaratır ve bu yenilgi özünde geçmiş zaferlerin izlerini taşır. Yenilmezlik, güçlü olmanın gelebileceği son noktadır ve insan yenilmez olduğuna inanabilecek kadar ahmaktır, ihtimalleri göz ardı etmeye bayılır. İstatistik hesaplarından uzak olmayı duyguya, kadere, dogmatik düşüncelere bağlar. Dolayısıyla yenilmezlik hissiyle yaşanan yenilgi; başarıları, yaşanmışlıkları ve hatta kişiliği oluşturan unsurları hâk ile yeksan edebilir. Seri başarılar ve çevresel faktörlerin itici etkisini direkt olarak kendi şahsiyetine bağlayan kişiler ve yapılar, ilk virajda tökezlerler. Kazanmak büyüdür ve süregelen bir yapısı olduğuna inanmamak için hiçbir sebep yoktur. Bir kere olan neden tekrar olmasındır. Üstelik genel eğilim bir kere olanın tekrar tekrar olabileceği ve hatta olacağı yönündedir. Peki bu algıdan kaçınmanın yolu yok mu? Biz her zaferden sonra

tedirgin mi olacağız? Başarılarımızın peşinden illaki yeneleceğiz ön kabulünü mü geliştireceğiz? Tabii ki hayır. Sadece çevresel faktörler ve durumu net anlayacağız. Bir konuyu net anlamak ise olumlu ve olumsuz yaklaşımların optimal seviyede analizi ile gerçekleşmekte. “Biz bu işi nasıl kotardık?” sorusunun cevabı, “Bizi engelleyen hangi engeller vardı ve neleri çözdük?” sorularıyla aynı. Neleri yapacağımıza ilişkin cevaplar, neleri yapmayacağımızla ilintili. İktisattaki marjinal ikame misali: Kola içmek, ayrandan vazgeçmektir. Yani her doğru seçenek, içindeki seçeneklerin varlığıyla güçlenir. Bu da kumarbazın yanılığısından kaçınmanın en etkili yöntemlerinden biri olan “onuncu adam kuralı”nı doğurur.

Sürekli doğru kararların alınmasının imkânsızlığının bilincine varmak için birinin kararlara her zaman muhalefet etmesi gerekir. On kişinin oluşturduğu bir toplulukta herkes aynı fikri savunuyorsa en azından bir kişinin karşıt düşüncüyü savunması, hatta o karşıt düşüncüyü grubun kalanına kanıtlaması gerekmektedir. Karar mekanizmalarının iç denetimi bu yolla gerçekleşir. Konuyu tam ters yönden irdelemek, genel bir kabulün önüne geçer. Ayrıca bu yaklaşım; içinde bulunulan durum hakkındaki farkındalığı arttıracak, durum ya da konuya etkiyen kuvvetleri tanımlamada elimizi rahatlatacaktır. Adam Fewer’ın ünlü romanı “Olasılıksız”da anlatıldığı gibi, parayı havaya attığınızda yazı ya da tura gelme ihtimali %50’dir; ancak paraya etkiyen tüm kuvvetleri bilirsek (mesela parayı atış hızımız, rüzgâr etkisi, paranın ağırlığı vb.), tüm bilinmeyenleri hesaplayabilirsek paranın yazı mı tura mı geleceğine dair net bir cevap verebilme ihtimalimiz de artar. Başka bir deyişle ihtimaller üzerindeki farkındalık ve ihtimallerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair önyargılardan uzaklaşmak, karar alma davranışlarımız için hayati önemdedir.

Gerçeklikten ve rasyonel düşünceden feragat etme pahasına kendimizi inandırmayı seçtiğimiz durumlar, bilişsel yanlılık olarak tarif edilmekte ki yüz seksenden fazla bilişsel yanlılık bulunmakta. Hâlihazırda elinizde bulunan kitapta da bunun bolca örneğini okuyacak, kafalarımızın içinde karar vermemizi sağlayan minik sistemlerin nasıl kandırılabilirdiğine tanık olacağınız tespitler bulacaksınız. Ancak teoremler panayırında bilişsel yanlılıkların, algısal sapmaların günlük yaşayışımızı etkileyişini sadece olumsuz açıdan ele almak ince bir acizlik ya da savunmasızlık hissi yaratabilir. Günde ortalama otuz üç bin karar verdiğimiz düşünülürse her kararı çeşitli teoremlere uyup uymaması açısından mı değerlendirceğiz? Ne mutlu ki hayır. Çünkü tarih böylesi hareketlerle oluşmuyor. Rasyonel düşünememek, maceralara; kötü fikirler, iyi hikâyelere dönüşebiliyor. Mamut tarafından üstüne basılmayacağına dair sarsılmaz inancıyla mağaradan çıkan ilk insanın yaşadıkları gibi.

